

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**ПОЛІТИКА ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ В 1917-1921 РОКИ
(НА ПРИКЛАДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)
Кваліфікаційна робота (проект)**

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконав:

здобувач ІV курсу 07-442 групи
Спеціальності
032 Історія та археологія
Освітньо-професійної програми
Історія та археологія
Клименко Єгор Михайлович

Керівниця

кандидатка історичних наук,
доцентка Кузовова Н.М.

Рецензент

Безлуцька О.П., к.і.н., доцентка кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін та
інноваційної педагогіки
Херсонської державної морської
академії

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Поняття «воєнний комунізм»	6
1.1.«Воєнний комунізм» як соціополітичне явище	
1.2.Передумови впровадження політики «воєнного комунізму».....	13
1.3. Основні засади більшовицької політики та їх втілення на теренах України.....	19
РОЗДІЛ 2. Південь України в умовах політики «воєнного комунізму» 1917-1921 рр.	32
2.1. Суспільно-економічні зміни в радянському просторі в період 1917-1921 рр. (на прикладі Півдня України).....	32
2.2. Наслідки реалізації політики «воєнного комунізму».....	38
2.3.Воєнний комунізм: паралелі та виклики сучасності.....	41
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	55
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувачів вищої освіти Херсонського державного університету.....	55

ВСТУП

Актуальність дослідження. Політика воєнного комунізму, запроваджена радянською владою на територіях, окупованих більшовиками, відрізнялась радикальністю, антигуманністю та була спрямована на утримання радянської влади. В Україні вона мала додаткове значення – колоніальне, що зумовлювало використання усіх ресурсів для потреб більшовицького режиму та придушення опонентів шляхом виключних репресій, що проводились через встановлення воєнної диктатури.

Оскільки більшовики зі своїм очільником В. Леніним мали уявлення про «правильний» суспільний устрій досить суб'єктивістські, їх основним завданням стала заміна тогочасного капіталізму явищем паралельним –соціалізмом розподільчого характеру. Але як результат, цей експеримент обернувся невдачею та небаченими, в негативному ключі, суспільно-економічними змінами. А вже позитивних зрушень в країні так і не сталося.

Через масштабну націоналізацію підприємства просто припиняли працювати або ж скорочували виробництво до мінімуму, товарно-грошові відносини майже викорінились, виник постійний примус в усьому. Як результат – голод та зростання невдоволення в політичному колі й серед населення, що вилилося в хвилю страйків звичайних робітників і повстань селянства.

Єдиним плюсом нової політики була лише здобута перемога влади в громадянській війні. Та навіть попри це «воєнний комунізм» закарбувався в історії Радянського Союзу, як невдалий досвід, який був і досі залишається актуальною темою для досліджень вчених істориків, соціологів та інших науковців. Особливо, зараз, в часи чергового вторгнення Росії на терени України, зокрема, південні. Тому дана тема

«Політика «воєнного комунізму» 1917 – 1921 рр. (на прикладі Півдня України)» є актуальною.

Мета дослідження – розглянути явище політики «воєнного комунізму» на прикладі Півдня України. Відповідно до мети, сформульовано **завдання**:

- окреслити історичні засади політики «воєнного комунізму»;
- визначити передумови політики «воєнного комунізму» та його основні догми;
- дослідити які суспільно-економічні зміни спричинив «воєнний комунізм», зокрема, на Півдні України;
- розглянути питання наслідків впровадження даної політики на півдні УСРР та проаналізувати прояви, відголоски комунізму в реаліях сучасності.

Об'єкт дослідження – політика «воєнного комунізму» як соціополітичне явище на Півдні України.

Предмет дослідження – політика «воєнного комунізму» 1917 – 1921 рр. (на прикладі Півдня України).

Хронологічні рамки дослідження. В роботі досліджено період 1917-1921 рр., адже саме на цей проміжок часу в історичному вимірі припадає зародження, активне впровадження та згасання такого явища, як політика «воєнного комунізму».

Територіальні рамки дослідження . Південь України у період 1917-1921 рр. став регіоном, де більшовицька влада особливо активно впроваджувала політику «воєнного комунізму», тому в рамках даного дослідження охоплено саме ці території.

Історіографія дослідження. В сучасній історіографії представлено низку праць присвячених темі політики «воєнного комунізму» як українських, так і зарубіжних істориків, дослідників та політологів. Так, Т. І. Дерев'янкін у своєму дослідженні «Економіка Росії та України вХХ

столітті: руйнівні та відбудовчі процеси в 1918-1928 рр.» зазначав, що «теорія і практика «воєнного комунізму» прийшла у гостре протиріччя з діями об'єктивних суспільних процесів, що і говорить про його нежиттєздатність»...З цим погодилося чимало й інших науковців як сучасності, так і попередників. Темою політики «воєнного комунізму» цікавилися й С.В. Кульчицький, В.М. Кузнецов, Пол Крег, Мерле Файнсод, Шівон Пілінг та інші.

Джерельна база. В ході дослідження використано наукові розвідки, статті українських та зарубіжних дослідників, істориків та краєзнавців, енциклопедичні дані, словники, архівні та електронні ресурси.

Методологія дослідження. В основі даної наукової розвідки принцип історизму, а також такі методи, як аналіз, індукція, узагальнення, хронологічний, історичний та синхроністичний.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел та додатку А.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ «ВОЄННИЙ КОМУНІЗМ»

1.1. «Воєнний комунізм» як соціополітичне явище

У 1830-х рр.в революційних осередках французької столиці виникає течія політичного руху, розвинута робітничим класом Парижа для повалення існуючого тоді капіталістичного ладу – комуністична. Так її найменували, бо в перекладі з латини це слово означає «загальність». Адже замість поступових та мирних соцреформ представники даної течії обирали різкі кардинальні зміни, щоб якомога швидше ліквідувати приватну власність з класовим розподілом, створивши суспільну, загальну [18]. Це мало б не лише встановити бажану соціальну рівність, а й забезпечити світле майбутнє. Тому в суспільній свідомості панувало уявлення про комунізм, як про вінець розвитку та благополуччя для теперішнього й поколінь наступних.

В світовій історії комунізм закарбувався як така собі ідеологія побудови суспільства заснованого на повному соціалізмі й суспільного ладу на принципах «Свободи, братерства та рівності», які попередньо були гаслами революції у Франції. Класиками комуністичної теорії стали німецький філософ, науковець, публіцист Карл Маркс та філософ-соціаліст Фрідріх Енгельс. Всю сутність комунізму в 1848 році вони описали в спільній праці під всім відомою назвою «Комуністичний маніфест».

Маркс та Енгельс вважали, що саме суспільно-класова система, притаманна капіталізму, з її акцентом на прибутках і приватній власності й призводить до нерівності, експлуатації робітничої верстви населення, а значить її конче необхідно знищити. Тим більше, вони були переконані, капіталістична класова свідомість розвивалась тільки в тих,

хто підпадав під цю експлуатацію. А це, на їх думку, і є фундаментальним процесом конфлікту класів, який вирішити можна було тільки шляхом революції[36].

Згідно з уявленнями Енгельса та Маркса комунізм мав би бути глобальним рухом, який породить неминучі масштабні революції робітничого класу суспільства в усьому тогочасному капіталістичному світі. І в певній мірі частково це й відбувалося. Оскільки звичайні робітники жили й працювали в жахливих умовах не лише в Франції, а й по всій території Європи та інших континентів, і при цьому бачили рівень життя та розкоші вищого, привілейованого класу, це формувало в їх підсвідомості та й свідомості теж, апатію[11]. Тому навіть впродовж кількох десятиліть після революцій нижчі класи суспільства і селяни притримувалися ідеології комуністів. Безкласове суспільство з рівномірним розподілом благ праці, в якому всі ресурси та виробничі засоби перебуватимуть у загальній власності, в якому ніхто не прагнуче бути вищим за інших, а отже, в якому не буде місця жадібності, стало мрією. Саме в цьому і вбачався шлях досягнення великої соціальної справедливості.

Так комунізм став ледь не домінуючим політичним явищем в окремих куточках планети. Адже протягом більшої частини 20-го століття приблизно третина світу жила саме в комуністичних країнах. Окрім, Європи, комуністичну ідеологію почали підтримувати й втілювати в багатьох країнах тієї ж Азії, Південної Америки та навіть Африки [36]. Цікаво, що комунізм і до сьогодні лишається офіційною формою правління в Північній Кореї, Китаї, В'єтнамі, Лаосі та Кубі. Однак, зараз він набув дещо інших форм і рис. Нинішні комуністичні держави запровадили капіталістичні ринкові реформи, яких вимагає сучасність. А ось національні комуністичні партії зараз мають монополію на владу та не терплять жодних викликів своєму правлінню[8].

За час становлення комуністичної доктрини виникло кілька форм комунізму з їх розгалуженнями. Зокрема, це філософія та вчення суспільно-політичного характеру, які породили різні школи (приклад – марксизм, сталінізм, троцькізм, маоїзм, тощо), доктрина та ідеологія з політичним підґрунтям(сюди відносимо «науковий комунізм» та «реальний соціалізм»), а також низка політичних партій, рухів, утворень державного типу та блоків (відомі всім КПК, КПРС, партії єврокомуністів та інші).

Окрім цього історики виокремлюють і різні види комунізму – первісний, утопічний та воєнний [22]. І якщо перші види є чимось далеким, то останній відносно ближчий в часі. Більше того, це гіркий досвід в пам'яті не одної нації та досить похмура сторінка в світовій історії.

Термін «воєнний комунізм» був введений та обґрунтований відомим в Росії марксистом і теоретиком Олександром Богдановим в 1917 році, в його лекції під назвою «Доля робочої партії та нинішньої революції». Дану лекцію Богданов розпочав афоризмом відомого нідерландського філософа Бенедикта Спінози: «Не плакати, не сміятися... а розуміти». А далі назвав, тоді ще офіційно не оголошений, «воєнний комунізм» «зміною в солдатській формі» та зазначив, що визначати це політичне явище потрібно «факторами катастрофи в мілітаризації». В його розумінні «Комунізм цей являється в основі своїй споживчим, але стосовно до потреб розподілу, може включати і регулювання виробництва та примусову трудову повинність. Готові форми для цього комунізму давала гігантська масштабована організація армії»[22]. І таке твердження має сенс, адже якщо порівняти та проаналізувати устрій суспільства 1917 року та армійський, то на диво знайдемо багато спільного. З розвитком тогочасної війни армійські принципи пайка та казарми дійсно розповсюдились на більшу частину

населення, а в слід цьому розпочалося регулювання цін і збуту, монополізація продуктів та виробництв.

Тобто Богданов вклав в термін «воєнний комунізм» більш глибокий та значно змістовніший сенс, а ніж пізніше висунуті варіації трактування, в яких «в.к.» пов'язується більше з просто окремим періодом історії. Він намагався охопити та пояснити природу зламу тих складних воєнних часів та відповідних їм політичних і соціологічних явищ.

Загалом поняття «воєнний комунізм» історики та науковці трактували й трактують по-різному, проте сенс лишається одним. Так, професор та доктор історичних наук України Станіслав Кульчицький визначає «воєнний комунізм» як «здійснювані більшовиками з кінця 1917 до весни 1921 років соціально-економічні перетворення на підконтрольній їм території колишньої російської імперії». У своїй праці під однойменною назвою «Воєнний комунізм» він зазначає, що вперше відкрито та офіційно цей термін прозвучав у березні 1921 року, коли вождь Ленін проголосив промову щодо підготовки суспільства до впровадження воєнної політики, в якій вбачали «порятунок». Хоча процес її впровадження розпочали значно раніше, ще у 1917 році, про що й говорив О. Богданов.

Тоді Володимир Ленін, виправдовуючи та аргументуючи потребу зміни політичного вектору Радянського Союзу на нову, тепер воєнну політику, заявив наступне: «надто поспішний, прямолінійний, непередбачуваний “комунізм” наш викликався до життя війною і неможливістю ні дістати товари, ні пустити фабрики, але є шлях спасіння...»[12].

Поряд з цим, так званий, «Великий вождь», одразу ж виправдовував попередню політику та пропонував своєрідну схему трактування причин катастрофічного на той час стану радянської економіки, говорячи знову ж про спричинені війною розрухи в господарстві держави. Хоча насправді

такий стан економіки був більше наслідком вже впровадженої політики[12]. А щоб народ вчасно не зрозумів цього, в хід пішла традиційно обов'язкова насичена пропаганда – інструмент впливу радянської влади на своїх громадян. Тому пояснення Леніна оперативно почали нести в маси. Саме через це в енциклопедіях радянських часів «воєнний комунізм» характеризується як «система викликаних умовами громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції тимчасових надзвичайних заходів соціально-економічного характеру», а не інакше[20].

Чимало різних тлумачень поняття «воєнного комунізму» можна зустріти і в іноземній історіографії. Зокрема, в англо-американській літературі, в більшості, цей термін визначають як «комплекс тимчасових заходів та засобів для вирішення економічних проблем держави в умовах війни та інфляції». Але є пояснення і з ряду винятків. До прикладу, нью-йоркський науковець Джордж Нетл називає «воєнний комунізм» «низкою спеціальних заходів для боротьби з надзвичайними ситуаціями». Дещо метафорично пояснює це поняття американський історик Мерле Файнсод, який говорить, що політика «воєнного комунізму» ніщо інше, як «правління обложеною фортецею». А ось американський політичний та економічний оглядач, викладач Кембриджського університету Пол Крейг Робертс переконаний, що поширена інтерпретація «воєнного комунізму» в її різних формах страждає від нехтування початковими прагненнями марксистського соціалізму, а отже «неправильно представляє мотиви політики «воєнного комунізму»» [26].

Навколо цього терміну в наукових колах розвинених країн світу дійсно точилося немало суперечок. Історики не могли дійти чіткого порозуміння в питанні остаточного трактування поняття «воєнний комунізм» та хронологічних рамок зародження цього явища в соціополітичному просторі. Дебати точилися і навколо ролі

комуністичної ідеології та прагматизму в заходах більшовицької влади в період громадянської війни. Але всі доходили згоди в одному – політика «воєнного комунізму» перш за все має економічне підґрунтя та є «сумішшю імпровізації перед обличчям надзвичайної ситуації з прямим застосуванням соціалістичної догми» [30].

Сучасні дослідники також погоджуються з твердженням попередників. Зокрема, історик та науковець Ноттінгемського університету Шівон Пілінг у своєму дослідженні «Воєнний комунізм», опублікованому на сторінках Інтернаціональної енциклопедії Першої Світової війни також зазначає, що «явище «воєнного комунізму» вміщає в собі політику економічну, яка була впроваджена більшовиками у відповідь на ідеологічні та прагматичні вимоги змінення влади» [30].

Тож у західній та радянській науковій літературі було два домінуючих підходи до розуміння та пояснення політики «в. к.», один з них зосереджувався на ідеологічних мотиваціях, інший же на прагматичному контексті надзвичайного стану країни під час війни та її наслідків. Ці інтерпретації в більшій мірі були невіддільними від висновків про походження сталінського тоталітаризму, про ознаки тогочасної стійкої радянської системи та потенціалу для реформ на теренах радянського простору. Так, говорячи про прагматичний контекст, історики звертали увагу на збіг низки обставин політичного та економічного характеру, які і стали підґрунтям для зміни політичного вектору.

Захопивши владу, більшовики заволоділи військовою економікою, яка вже була на межі тотального краху, та дали хід подіям, які призвели до громадянської війни. Так, у 1917 році середні та великі заводи й фабрики, попри свою потужність виробляли лише близько двох третин продукції в порівнянні з попередніми передвоєнними роками. З наступного року радянська економічна машина все більше стикалася з

натиском логістичних, трансферних розладів, з порушенням системи поставок сировини, проблемами в фінансовій системі – низьким рівнем капіталовкладень та інфляцією. Більше того, факт підписання Брест-Литовського договору та вихід Росії з Першої світової війни означали для уряду більшовиків одне – втрату важливих територій, на яких було зосереджено значиму частина промислових ресурсів. Тоді промислові об'єкти, які працювали на оборонну галузь почали призупиняти свою роботу, оскільки фінансування для виробництва зброї тимчасово не здійснювалось. Заводи довелося переорієнтувати на цивільний режим. Спостерігався дефіцит зерна, який посилювався нестачею товарів для бартеру з селом. А стрімкий вхід в громадянську війну похитнув економіку ще більше, залишивши великі міста без продовольства та породивши потребу в спрямуванні наявних ресурсів на фронт. Тому націоналізуючи підприємства будь-які їх накопичені ресурси намагалися одразу розподіляти, закриваючи потреби. А застосована практика реквізиції зернових запасів та монополізації в розподілі поставок мала б забезпечити хоча б базовий, мінімальний рівень необхідного продовольства для збіднілих голодуючих жителів міст та Червоної армії [22]. Все це в своїй сукупності виправдовує існування прагматичного контексту.

Щодо ідеологічного, то тут мова дещо про інші нюанси часів політики «воєнного комунізму». Йшлося про наступне. Більшовицька влада мала на меті кардинально трансформувати економіку та соціальні відносини, аби впровадити «правильний» соціалізм та підготувати суспільство до епохи справжнього комунізму. А тому й не дивно що період «воєнного комунізму» став часом труднощів та, так званого, «революційного ентузіазму» – прагнення до створення нового сильного суспільства. Але конкретних алгоритмів Ленін не оголошував, партія мала цілий ряд принципів, за якими далі діяли. Зокрема, вони

включали скасування приватного майна та ринку на вільних засадах, а політичне мислення за цими принципами ґрунтувалося на класовій боротьбі, перевагах централізації та поглибленні держконтролю над всім. Тому ті ж продовольчі реквізиції здійснювалися не лише з практичною метою забезпечення, а й задля ведення класової боротьби.

Як приклад, більшовицька влада організовувала «комітети сільської бідноти» для вилучення продовольчих надлишків у заможних верств селянства. А також відбувалась «трудова» мобілізація міського населення на суспільні роботи у вихідні дні, які навіть не оплачувались, але при цьому мали на меті одне – забезпечити прославлення комуністичної праці в соціумі, виховати дисципліну в партійних колах та вдарити проти організованої релігії [19].

У вітчизняній історіографії поняття «воєнний комунізм» також трактують по-різному, але при цьому в кінці кінців сенс залишається одним – це здійснювана більшовицькою владою спроба реалізації ідеї щодо заміни економіки на основі ринку комуністичним, керованим директивами виробництвом з продовженням класової боротьби.

Тобто чи то твердження українських істориків, російських чи іноземних, сучасних чи науковців радянських часів, сенсовий стрижень залишається один, «воєнний комунізм» – це здійснювана більшовиками експериментальна політика, яка базувалась на соціально-економічних перетвореннях в Росії й підвладних на той час їй територіях, та яка здійснювалась за допомогою тоталітарних жорстоких методів за для втримання тотального контролю над народом.

1.2. Передумови впровадження політики «воєнного комунізму»

Як і будь-яка подія чи явище, «воєнний комунізм» мав певні передумови та фактори, які в своїй сукупності спонукали тогочасну владу

до радикальних дій задля втримання «жерма» великої радянської машини, безпосередньо, контролю над ситуацією. І це чітко підкреслював у своїх роботах та висловлюваннях доктор економічних наук, свідок того буремного часу В.Г. Венжер: «По-перше, йшла світова війна зі всіма пов'язаними з нею бідами, що, звісно, створювало можливості безпосередньо революційної ситуації в низці воюючих країн. Звідси і виникали надії на те, що прийде допомога від пролетаріату всіх економічно розвинених країн. По-друге, оголосивши локаут, саботаж і вслід за цим розверстку з допомогою та при підтримці країн Антанти внутрішньої контрреволюції та громадянської війни, експлуаторські групи не склали зброї, вжили окремих спроб скинути Радянську владу. Потрібно було, чого б то не коштувало, затвердити революційні завоювання, а для цього мобілізувати всі ресурси тилу та фронту» [12].

Венжер також зазначає, варто додати й факт того, що Радянській державі, на той час вкрай розореній, необхідно було взяти на жорсткий контроль та облік всі наявні ресурси, а всередині країни навести лад, який міг би випередити та захистити від найменших ризиків зради. І це тільки частина факторів, а отже політика «воєнного комунізму» та подальший соціалістичний експеримент справді були не випадковими. Так чи інакше, вони були підготовлені соціально-економічним розвитком Радянської держави попередньо, а реальністю стали завдяки збігу обставин різного роду – політичних, економічних та звісно ідеологічних[17].

Аналізуючи наявні та доступні зараз джерела можна виокремити найголовніші передумови впровадження і становлення політики «воєнного комунізму». Зокрема, реалізувати задум такої викликаної часом та обставинами політики вдалося перш за все завдяки тому, що радянська система економічного управління виявилась зовсім не в змозі відповісти на виклики Першої світової війни. А враховуючи кризовий стан, в якому опинилась економіка Росії жодна інша політична сила не

взяла б на себе відповідальності, але більшовики тут виявились винятком. Саме ця обставина в сукупності зі здібностями та вмінням соціал-демократів підпорядковувати свої дії втриманню та захопленню влади і є однією з найосновніших передумов.

Не менш важливе значення мали й передумови ідеологічні. Тут мова йде про своєрідну анти ринкову позицію, яка була характерною не лише для самих більшовиків, а й для значної частини населення. Винятком в цьому аспекті не стали навіть вищі верстви суспільства. Ці анти ринкові погляди мали витоки не лише загальносвітові, а й вітчизняні, з усією притаманною радянському простору жахливою специфікою.

Якщо говорити про перші, то вони пов'язані з економічними деформаціями в різних куточках світу кінця 19 ст. Адже тоді зростала монопольна влада на ринках досить важливих товарів, а це загострювало боротьбу між капіталом та працею й вагомо посилювало кризові явища в економіці. В спробах вплинути на соціальну та економічну кризу, до кінця XIX ст. у світі поширювались уявлення про позитивність збільшення участі державної влади в економічному управлінні. І саме це було важливим фактором для майбутнього більшовицького режиму, оскільки в передреволюційній Росії тоді прогресували ринкові відносини, але відбувалось це в супроводі процесів загострення проблем соціального характеру та монополізації, а значить недосконалості самого механізму тогочасних ринків та необхідність його коригування лідерськими силами були очевидністю. Все вище згадане зовсім не сприймалось базовими верствами населення, а значить і будь-які дії державної влади постійно критикувалися. Та при цьому, на диво, а ні суспільство, а ні жодна політична сила не висували вимог щодо необхідності зменшення ролі держави в економіці країни [21].

Згідно з твердженнями різних науковців, які присвятили свої роботи аналізу стану соціально-економічної системи Росії та союзних їй

тоді країн, низка економічних передумов крахуна політичному та економічному полі країни тоді вже існувала й саме світова війна активізувала їх втілення в радянській реальності. Але при цьому, наголошують, що сама по собі війна не була головною умовою, адже перш за все до цього призвів попередній розвиток країни. Адже так чи інакше на кінець 19 початок 20 ст. Росія мала слабку воєнно-промислову базу у порівнянні з іншими воюючими державами і виявлялось це багато в чому.

Зокрема, варто зазначити, що напередодні світової війни частка промислового комплексу в національному доході російської держави складала лише до 30 % на відміну від аграрного сектору, який становив понад 50 %. Так, до прикладу, більшість технічних засобів поставлялися із-закордону, що мало свої складнощі та не могло повною мірою задовольнити потреби в передвоєнний період. Це спричинило ситуацію, за якої маючи різко зростаючі потреби в боєприпасах та зброї, Росія могла збільшити їх виробництво лише до чітко окресленої межі. Та й те доводилося робити за рахунок введення багатозмінного режиму роботи працівників промислової галузі та переформатування інших наявних підприємств на випуск необхідної зброї та виробів необхідних на фронті[13].

Окрім цього серйозною проблемою промислового комплексу було й зовсім нерівномірне розміщення виробничих потужностей. Мало того, що більшість з них були віддаленими від баз сировини, так ще й були зосереджені в наближених до кордонів регіонах, а значить вже знаходились в потенційно небезпечних зонах театру воєнних дій. А ось на територіях, які були у відносно спокійних секторах знаходилося лише 7 % виробництв. Поряд з цим низка важливих промислових галузей - металургійна, виробництво тканин, тощо знаходилися також на значній відстані від баз із сировиною, що спричиняло зайві витрати та створювало

проблеми з постачанням. Але науковці різних галузей знань доходять спільної думки щодо цього – подібне розміщення промисловості, вочевидь, було зворотною стороною прагнень влади до формування економічних зв'язків між центром держави та її окраїнами. Таким чином потреби розвитку ринку внутрішнього суперечили необхідності в забезпеченні обороноздатностей Радянської держави [6].

Недосконалою була і база видобутку та переробки сировини, адже на той час її представляли лише освоєні ресурси європейської частини Радянської держави. Хоча насправді Росія та радянський простір мали великі природні багатства, ту ж сировину та паливо, яке було справді необхідним. І все це є результатом прорахунків тогочасної довоєнної економічної політики.

Та хоча така ситуація не була сприятливою для ведення війни, яка до того ж стала історично першою машинною війною, передумовою хаосу в економіці та спричиненого нею приходу до влади сил, так званих, соціал-демократів, стали трансформації і самі ж особливості внутрішнього російського ринку та економічної політики в період війни. А в першу чергу – переформатування промисловості. Вище сказане підтверджує і факт імпортозаміщення у високотехнологічному виробництві.

Як зазначає В.М. Кузнець у своєму науковому доробку «Комунізм як тип соціально-економічної трансформації», в роки Першої світової в країні почали випуск продукції, випуск якої раніше не допускався через ту ж конкуренцію з виробами Австро-Угорщини та Німеччини. Це високоякісні хімічні продукти, фарби, вибухові речовини, електротехніка, різні фармацевтичні та медичні засоби. Окрім цього відбулась ще ціла низка змін, які породили явище стихійного ринку, а той у свою чергу змусив владу до спроб його негайного регулювання та мобілізаційної економіки. Все це разом провокувало збільшення

диспропорцій в промисловій галузі, а отже похитнуло економічну систему Росії. Явною причиною таких диспропорцій можна вважати і помилку, якої допустилась влада в довоєнні роки. Оскільки тоді заводи воєнно-промислового комплексу зовсім не модернізували, хибно вважаючи, що матеріально країна готова до можливої війни. Тоді влада була переконана, що на випадок міліарного дефіциту необхідний об'єм військового приладдя, техніки та боєприпасів можна буде поповнити за рахунок імпорту. Проте реальність виявилась інакшою і наявні запаси зброї було вичерпано в перші ж місяці ведення війни. А сподівання щодо вирішення проблеми за рахунок зброї іноземних партнерів теж були розбиті різким зростом попиту на зброю в усьому світі.

Через це виникає воєнний ринок в межах власної держави, який виявився більш привабливим для влади та вітчизняних виробників. Тому відбувся стихійний перерозподіл капіталу у галузі воєнної промисловості. Як наслідок, інші галузі почали занепадати та звісно скорочувати своє виробництво, що запустило процес зростання товарного дефіциту[14].

Окрім всього вище зазначеного склалася ще одна важлива передумова. На фоні традиційних ринкових та соціальних перипетій під час війни відбувся ріст доходу сільського господарства, а ринок споживчих та інвестиційних товарів заціпенів. Селяни, в очікуванні зростання цін на різного роду продовольства, просто не були зацікавлені в реалізації товарів. Єдиним правильним рішенням для виходу з цієї ситуації вважався імпорт товарів, які не мали стосунку до війни. Однак замість того, аби поповнити ринок для звичайних громадян та урівноважити ситуацію тогочасна влада та місцеві підприємці вдалися до централізованого розподілу наявних ресурсів на користь міст, оборонних підприємств та безпосередньо армії [15].

Також влада організувала спеціальні наради з оборони, які відповідали за розподіл ресурсів і це тільки ускладнило ситуацію. Тоді

ресурси вже просто не поступали на ринки, оскільки за таких умов приватний сектор фізично не міг виробляти нічого, окрім воєнної продукції. Це і призвело до серйозних економічно негативних наслідків, однак не стало уроком для влади і та вжила інших заходів. Зокрема, ввела централізоване регулювання цін, що навпаки тільки збільшило дефіцит товарів та призвело до повного розладу товарно-грошових відносин та самого грошового обігу.

В таких умовах розладився і товарообіг між містом і селом, через що останнє не мало стимулу збувати та постачати зерно, а отже і хліб тепер потрапляв на полиці магазинів у дуже обмежених об'ємах. Такий збіг обставин підштовхнув владу прийняти в 1916 році постанову «Про розверстку зернових культур та фуражу, придбаних для потреб оборони».

Об'єм хлібних заготівель для забезпечення міст тепер перевищував той об'єм попередніх років майже в половину. Як вважають сучасні дослідники саме такі завищені вимоги розверстки та жорстке адміністративне регулювання хлібної ниви стали останньою краплею в ситуації дестабілізації радянського ринку [16].

Отже через різкі дії влади та її повну некомпетентність вже на початку 1917 року російська економічна система опинилась в патовій ситуації. Зростання цін та низка кризових явищ з продовольством, сировиною, паливом, зброєю, транспортом, тощо мали деструктивний вплив на ринкову систему в умовах адміністративного обмеження в найважливіших сегментах ринку та сфери фінансів.

Так сформувалися всі передумови для впровадження «воєнного комунізму» - «спроби царської Росії реалізувати мобілізаційну економіку, з ринковими методами в своїй основі». Саме через невміння царської влади спрямовувати державну економіку в правильне русло тими ж ринковими засобами та необізнаність у внутрішніх ринкових процесах і стали головною передумовою фіаско для економіки Росії та допущення

до керма радянської машини більшовиків. Останні ж без жодних зусиль отримали від попередників готові економічні форми та напрацьовані управлінські методи.

1.3. Основні засади більшовицької політики та їх втілення на теренах України

Політика «воєнного комунізму», яку за різними твердженнями сучасних істориків, в період з 1917 до 1918 року розпочала активно впроваджувати більшовицька влада на теренах радянського простору була повною відповідністю реаліям, в яких опинилась Росія. Цікаво, що дана політика навіть не була підкріплена жодним законодавчим документом за весь час свого існування. Вона формувалась поступово на комплексі адміністративно-економічних заходів.

Її основними особливостями історики називають жорсткі принципи управління всіма наявними секторами народної економіки, мілітаризація праці, перехід промислових потужностей у державну власність та згортання товарно-грошових відносин. Все це було обумовлене потребою і бажанням утримання державної влади в руках більшовиків. До того ж основні задачі воєнного часу співпадали з чіткими уявленнями більшовицької влади про соціалістичне суспільство без товарно-грошових відносин[33].

Аби втілити всі свої плани та усунути всіх незгодних з їх політикою, більшовики одразу ж взяли курс на жорстокий терор. Мова йде про прийнятий у 1918 році РНК російської держави декрет «Про червоний терор». Цей документ визначив долі мільйонів, адже був дозволом радянської влади на офіційне знищення всіх незгодних та інакомислячих. В даному декреті зазначалося: «забезпечення тилу шляхом терору є прямою необхідністю! Необхідно убезпечити Радянську Республіку від

класових ворогів шляхом ізоляції їх в концентраційних таборах. Розстрілу підлягають всі приналежні до заколотів, заворушень та білогвардійських групувань...» Восени цього ж року «червоний терор» став офіційною політикою більшовиків. Тобто прийнятий декрет буквально легітимізував насильницький спосіб більшовиків для втримання влади.

Офіційно червонотерорський декрет проголосили як реакцію на замах на самого Володимира Леніна та вбивство Мойсея Урицького – голови Петроградської ЧК. Тому у вересні 1918 року Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет випустив постанову про запровадження «червоного терору». Тоді було підписано наказ про те, що представників правлячих класів в минулому, інтелігенцію та офіцерів треба було негайно заарештувати або взагалі розстріляти. ЧК навіть вели тижневик з однойменною політиці більшовиків назвою «Червоний терор», а Ленін всіляко пояснював необхідність таких заходів в їх політиці, мовлявши: «Суд не повинен усунути терор, цілком правильно його обґрунтувати та узаконити...» [37].

Активно використовувати цей інструмент більшовики почали в Україні. З самого початку вторгнення червоноармійських загонів до української столиці в лютому 1918 року під командуванням М. Муравйова більшовики влаштували криваву бійню. Муравйов віддав наказ всім арміям фронту на сході «нищити без пощади українських офіцерів, монархістів, гайдамаків, юнкерів, юнкерів та всіх можливих ворогів більшовизму». Три дні Київ потерпав від безпринципних грабежів, вбивств та безпідставних обшуків. За різними історичними даними, тоді від «червоного терору» постраждали 2 – 5 тисяч жителів міста.

Цей терор варто визначати червоним ще й через те, що саме через нього пролито червоні ріки з крові. Це підтверджують і слова українського мистецтвознавця Ф. Ернста: «Вбивали безрозбірливо...

Ломовики везли трупи розстріляних на підводах через все місто – 10 -15 чоловік, просто накиданих на підводи, неприкритих , у скривлених позах, стікаючих кров'ю...» [7].

Особливо жахливими стали масові страти в ніч з 22 на 23 лютого цього ж 1918 року. Це сталося уже в Севастополі, де матроси озвірівши грабували й чинили суд над жителями міста цілу ніч. Тоді було розстріляно більшу частину ув'язнених в місцевих тюрмах. Серед тих в'язнів знову ж таки були «антирадянські змовники» - учасники кримськотатарського національного руху опору, офіцери чорноморського флоту чиновники різних рівнів, представники місцевої інтелігенції та навіть священики. Тіла цілими баржами скидали в море, прив'язавши до кожного каміння[37].

Загалом, як вважають низка сучасних дослідників радянської доби, «воєнний комунізм» з комплексом його радикальних методів включався в процес формування тогочасної політичної системи, взаємодіючи та доповнюючи її. Тоді, в період економічного краху та Громадянської війни особливо гострими були питання продовольчі й аграрні. Та правляча на той час більшовицька партія діяла в звичній для себе жорсткій манері, а тому наприкінці весни 1918 року більшовики вирішують створити продовольчі загони, які мали б за рахунок буржуазії села та хлібних торговців забезпечити державу зерном.

Влітку цього ж року було видано закон, згідно з яким в селах організували спеціальні комітети бідноти, які були у відомстві так званого «Народного комісаріату з питань продовольства». Ці комітети включали від 3 до 5 людей, а формували їх загони продовольчої армії. Серед основних обов'язків представників комітетів в першу чергу була експропріація хліба, його розподіл серед потребуючих та взаємодія з місцевими органами радянської влади. Це в історіографії відоме як продрозкладка

Продрозверстка або продрозкладка була найбільш відомим заходом політики більшовиків та стала основною формою забезпечення продовольчої бази Радянською державою. За її принципами селяни мали віддавати «надлишки» свого продовольства на потреби держави без будь-якого їх заміщення навзаєм. Варто зазначити, що об'єми розверстки визначали не тими названими «надлишками», а перш за все потребами армії та міста в продовольчих товарах. Така політика доходила до абсурду, адже сільське населення змушували віддавати не лише «надлишкові збереження», а й запаси зерна, які ті лишали для майбутніх посівних сезонів. Все це призводило до початку кризових процесів у сільському господарстві. Більше того, хвилюючим наслідком стало скорочення посівів до споживчої норми в розрахунку на одну сім'ю[6].

У передчутті негативних наслідків продрозкладки Володимир Ленін одразу не хотів погоджуватися на такий метод забезпечення фронту й міста. Тому пропонував бартерні відносини з селянством: село мало отримувати промислові товари в обмін на продовольчі для міста. Але цей план мав недолік – промислових товарів, через націоналізацію підприємств та скорочення працюючих, просто фізично не вистачало для повноцінного й рівномірного бартеру. Така схема не прийшлась до вподоби селянству, тому воно всіляко виражало своє невдоволення та масово відмовлялися мати справу з таким обміном. Це і наштовхнуло Всеросійський ЦВК оголосити диктатуру на рівні вже продовольства [6].

Попри негативні наслідки жорсткої продрозверстки більшовики вдалися до ще одного кроку у лютому 1919 року – нового аграрного закону. В його основу заклали прийнятий в 1918 році закон про «соціалізацію» земельних ресурсів. Загалом в ньому говорилося, що всі землі, з моменту його прийняття, націоналізовано та розподілено в, так званий, «єдиний державний фонд». Ця ініціатива більшовицької влади спонукала громадян до примусового створення колективних об'єднань та

радянських господарств. В результаті хотіли врівноважити земельну власність в межах села. В селах справді стало значно менше, так званих багатих «кулаків» та бідних селян та попри це село знаходилося в стані кризи[17].

Щодо промислового сектору, то тут політика «воєнного комунізму» почалася декретом, який вийшов вже наприкінці червня 1918 року. За цим декретом основні галузі промисловості підпадали під обов'язкову націоналізацію. Зокрема, в першу чергу націоналізували металообробну, гірську, металургійну, електротехнічну, текстильну, резинову та деревообробну галузі. Але і в цьому нововведені теж були нюанси. Адже в короткі терміни взяти на себе вагому частину промислових підприємств Вища Рада Народного Господарства не могла. Для цього не мали ні сил, ні можливостей, а тому їх залишали в орендне користування своїм минулим власникам. За окремих випадків більшовики націоналізували навіть ті підприємства, які зовсім не підпадали під вимоги декрету, алебули «необхідними державі».

Основною метою такого одержавлення була організація управління підприємствами та виробництва необхідних ресурсів, оскільки працюючий контроль не міг цього зробити. Поряд з цим на всіх заводах та фабриках змінювалась і форма робочого контролю. Це робили для того, аби «мати очі» на місцях, бо більшість виробничих потужностей були віддаленими від центру держави. [1]

Тобто через нездатність тогочасного Тимчасового уряду змінити хід подій та вивести країну з хащів війни й подолати кризові перепони, більшовики змогли скористатися можливістю та накинули суспільству ярмо утопічної соціально-економічної системи й поставили останнє в повну залежність від номенклатури та бюрократів. З високим цинізмом ця політика провадилася у проміжку з 1918 по 1921 рік і на території

України, викликавши небачений раніше суспільний опір у вигляді громадянської війни.

Українські селяни були зовсім іншими й не звикли до притаманного тоді російським общинного господарювання, віддаючи перевагу індивідуальному. А отже засади більшовицької політики були українцям не до душі. Вони підтримували тільки державні утворення національні, а не радянську владу, яка намагалася утвердитися в Україні.

Під тиском загарбницьких німецьких військ тоді більшовикам довелося відступити з української території у 1918 році, але змиритися з незалежністю України вони не могли, тож в липні цього ж року організували Комуністичну партію (б) України. Її головним завданням було об'єднання української держави з Росією на засадах тогочасного пролетарського центрального управління. Вже в листопаді цього ж року було створено, так званий, незалежний Тимчасовий робітничо-селянський уряд в Україні під головуванням Г. Пятакова. Під ілюзійною політичною діяльністю він приховано сприяв просуванню більшовицьких військ територією України.

На тлі всіх цих процесів в Харкові, куди перемістився Уряд розпочалися політичні чвари, які вгамувала на свою користь Москва призначенням в якості керуючого Х. Раковського, а згодом і зовсім замінивши всіх на своїх представників. Буквально за два місяці в Україні, яка опинилася під жорстким контролем червоноармійців утворили комітети військово-революційного типу, що далі тільки поглиблювало впливовість та силу більшовиків. Адже ті провели вибори та домоглися політичної більшості для себе, а отже тепер Україна стала йменуватися як УСРР [6].

Як тільки більшовики змогли перехопити кермо влади України, одразу ж почали націоналізувати шахти, заводи металургійної та машинобудівної галузі, цукрові виробництва і це був лише початок. Далі

створили спеціальний орган на Харківщині, який керував металургійними, хімічними, електротехнічними, вугільними та іншими потужностями українського промислового комплексу. Низкою декретів у 1919 році запровадили монополію продовольчого типу. Тут, як і російських селах також головними об'єктами жорстких реквізицій стали зернові культури, продрозкладка тепер діяла і в українських селах.

В. Ленін зміг переконати свою аудиторію в тому, що Україна мала величезні запаси зернових, які не відібрати без тоталітарного контролю та натиску. Він вважав, що українці мали мільйонні запаси, якими «повинні» ділитися. А тому на весні 19 року відправив продовольчі загони на українське село для вилучення зерна. Розпочався яскраво виражений «червоний терор».

В своїх планах Вождь також мав план розколу селянства – бідні проти багатих, яких йменували куркулями, але це не в усіх спробах вінчалось успіхом. Аби захистити хліб селянство акумулювало свої сили в «повстанські загони». До цього руху за даними істориків долучилося майже 250 тисяч селян, що перевищувало наявні військові сили денікінців та УНР.

В ситуації, що склалася більшовикам не допомагала навіть сила пропаганди, довелося створити фронт під керівництвом К. Ворошилова в середині країни задля придушення цього повстання. Аби точно побороти повстанців Ленін використав інтернаціоналістів, яким було байдуже до селян, а тому вони жорстоко палили повсталі населені пункти, брали та безпринципно розстрілювали заручників. В інформаційних зведеннях того часу збереглися рядки: У Київській та Херсонській губерніях люди підтримують радянську владу, але комуна й комуністи в їх розумінні грабіжники та розбійники» [12].

Одним з найбільших став антибільшовицький виступ в травні 1919 року під командуванням Н. Григор'єва, який видав відомий всім

«Універсал до українського народу», закликаючи до боротьби проти ненависних чекістів, комуністів та комісарів. Його підрозділи достатньо швидко захопили південь України, зокрема Херсон та Миколаїв, а згодом Катеринослав, який зараз зветься Дніпром, Кременчук і т.д., досягнувши лінії сучасної української столиці та Полтавщини. Завдяки таким діям Н.Григор'єв створив умови, за яких Червона армія почала падати разом з радянською владою, яка поспішно покинула Київ. А отже більшовики вразі втратили важливий економічний регіон, але відмовитися від нього назавжди просто не могли. А тому восени 1919 року Ленін розглянув документ «Тези з українських питань», в якому мова йшла про таке необхідне відновлення УСРР зі статусом незалежного державного утворення. Та навіть тут були свої «але»: це мало відбутися на засадах «воєнно-політичного союзництва» та на основах федеративного зв'язку[35].

Аби заохотити українців Москва навіть пішла на невеликі поступки – визнала, що культура українського народу справді придушувалася їх царизмом впродовж багатьох віків, тож було озвучено наступне: «ЦК РКП ставить в обов'язок усім членам партії всіма засобами сприяти усуненню будь-яких перешкод до вільного розвитку української культури та мови». Вслід за цим вдалися й до певних поступків соціально-економічного характеру.

Зваживши факт переважаючої більшості селянства в суспільстві української держави, спеціальною резолюцією завданням радянської влади визначили пом'якшення аграрної та продовольчої політики. Тепер земельна політика включала такі принципи: ліквідація землеволодіння поміщиків відновлене денікінцями, з передачею їх малоземельним або повністю безземельним селянам; будівництво радянського господарства з врахуванням інтересів селянської верстви; недопущення примусу при об'єднанні селян в артілі, комуни, і т.п. Це означало що радянська влада

не застосовуватиме відкриту воєнну політику, але війна все одно продовжувалась на теренах України. Червона армія прагнула розбити денікінців, яким вдалося сховатися за межами Перекопського перешийку на півдні України [6].

Після захоплення Таврії військами Врангеля, більшовикам довелося посилити Червону армію, а отже на плечі українського селянства впав ще більший комуністичний тягар в її забезпеченні. Це не лише укріпило «воєнний комунізм», а й дало владі провадити свою політику ще жорсткіше. На початку 1920 року на Україні в черговий раз відбулися процеси націоналізації. Під удержавлення підпали 11 тисяч українських підприємств, хоча держава точно не могла забезпечити їх роботу. Після цього було створено Трудову армію України, а згодом і мережу, так званих, трудових таборів для громадян, які хоч і були благонадійними для влади, але при цьому відносилися до групи трудових дезертирів. Людей примушували до роботи силою.

Поряд з цими процесами Ленін продовжував продрозкладку, відбираючи хліб, але тепер робив це на ряду з низкою інших політичних заходів, які б вгамовували селянство – наділяв бідняків бодай якимись повноваженнями, як приклад право здійснення земельної реформи. Так Вождь боровся ще й із заможним селянством і пізніше розпочав війну проти куркулів, яких зробив причиною своїх агресивних походів на село.

Такі та подібні дії в підсумку призвели до підриву економіки й загострення продовольчої кризи. І вже в 1920 році на теренах Росії розпочався голод, який для українців настав в період з 1921 по 1922 рік. Тому ще в травні 20 року селянський рух опору з антикомуністичними прагненнями набув дійсно широкого розмаху. За різними даними в Україні тоді діяло майже 250 загонів повстанців. В їх переліку була й впливова армія під проводом Н. Махна, який знайшов способи зманіпулювати діями більшовиків. Рух тривав аж до поки більшовицька

влада не відмовилася від своїх тоталітарних принципів та політики «воєнного комунізму» в цілому. Сталися ці позитивні зміни в житті українського народу аж після перших спроб впровадження на той час нової економічної політики, яка мала б повернути державу до товарно-грошових відносин, що стало своєрідним компромісом між більшовиками та українським селянством, завершивши Громадянську війну [17].

Отже серед основних засад політики «воєнного комунізму» з одного боку були домінуюча позиція влади в економічному управлінні, з централізованим контролем та введенням планування, а з іншого боку – відхід від грошової та ринкової форм розподілу, введення карткової системи та оплати праці «натуральним» чином.

Село стало тією частиною радянського соціуму, на яку революція і спиралась, оскільки саме в аграрній сфері на той час були яскраво виражені риси капіталізму. Через досить серйозні проблеми аграрного сектору, який охоплював більшу частину населення країни, відбувся перехід до натурального господарства. Склалося так що вже ближче до 1920 року народне господарство радянської держави було на межі краху, а політика «воєнного комунізму» просто не могла вплинути на апарат обміну та виробництва, аби змусити їх функціонувати.

Якщо ж раніше в часи надзвичайної ситуації реквізиційна політика була досить успішною, то тепер її ефективність була рівна нулю. Селяни просто не хотіли виробляти «надлишкове» продовольство, яке вимушено мали б віддавати державі, а тому стали заготовляти тільки необхідну на сім'ю кількість продукції. Тим паче не було й мотивації, оскільки ринків в їх легальному вигляді вже не існувало. А значить для повного забезпечення держави влада мала створити сприятливі для тогочасного селянства умови.

Жорсткі заходи, яких протягом кількох років вживала більшовицька влада, були б напевно неможливими без втілення того

самого політичного керівництва більшовицьких партій під відомим в історіографії гаслом «диктатура пролетаріату». Саме «воєнний комунізм» був єдиним способом, на думку більшовиків, побудувати омріяний соціалізм. Але ця диктаторська політика змогла тільки загнати тогочасну радянську державу в глухий кут не лише в плані економічному. Через економічні погіршення посилювалися й політичні міжусобиці між звичайними членами комуністичних партій та їх елітною верствою. Все це створило підґрунтя для натягнутих взаємовідносин між радянською владою та всіма іншими соціальними прошарками населення.

Тож єдиний висновок, якого можемо дійти в цьому дослідженні – політика «воєнного комунізму» допомогла більшовикам втримати на ходу велику радянську машину зі всіма її механізмами в умовах інтервенції та тяжкої Громадянської війни, але при цьому в своєму підсумку призвела Радянську державу та її суспільство до глибокої кризи, а отже не довела своєї життєздатності та стійкості.

РОЗДІЛ 2

ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОЛІТИКИ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ» 1917-1921 РР.

2.1. Суспільно-економічні зміни в радянському просторі в період 1917-1921 рр.(на прикладі Півдня України)

У період з 1917 до 1921 року, як і по всій території України на Півдні розпочався процес впровадження політики «воєнного комунізму», але зі своїми особливостями, на відміну від того ж центру держави. Адже як відомо Північну та Центральну частини України більшовики опанували застосувавши червоногвардійців, а ось говорячи про Донбас та Південь варто зауважити, що тут владу встановлювали силами на місцях.

Як стверджують історики наступ Червоної армії та прийняті рішення на Харківському з'їзді Рад стали поштовхом до активізації більшовицької діяльності в віддалених регіонах. Серед таких був і південний. Тут більшовики одразу ж призначили владу на місцях та визначили надзвичайних тимчасових комісарів. До прикладу на Херсонських теренах таким комісаром від Раднаркому став Г.К.Орджонікідзе. Серед його основних завдань та обов'язків було визначено вивіз хлібних запасів до Росії, де вже проявлявся голод. Тому той за наказом верховної більшовицької влади зобов'язав селян віддавати

й вивозити на спеціальні зсипні пункти наявний хліб. Якщо ж бодай хтось ухилявся, хліб відбирали все одно, а винуватців віддавали на винесення вироків під суд. З лютого по березень 1918 року з території Херсонської губернії було вивезено майже мільйон пудів хлібних збережень, а з Таврії та Криму у період березня-квітня цього ж року – відправили понад 5 мільйонів пудів[23].

Нововведенням більшовиків на цих територіях стала контрибуція. Херсонський революційний трибунал озвучив пропозицію про внесення 5 мільйонів рублів заможними громадянами на потреби діючої тоді Червоної армії. А оскільки такі заклики та ідеї не мотивували населення, трибунал розпочав арешти для тих, хто не корився.

Невдоволення викликала й економічна політика більшовицької влади. На південних територіях більшовики тотальноодержавлювали виробничі підприємства, що тільки призводило до їх розвалу. Домінуючими методами в економічному управлінні більшовики визначили адміністративний натиск та примус, а не методи нормального економічного регулювання. Через нестачу сировини низку виробництв на Півдні просто згорнули. У цей час також зникає й ринок побутових та промислових товарів, а гроші були практично нічого не варті, тому відродились бартерні відносини[27].

Окрім цього більшовики розпочали боротися й з місцевою буржуазією, обкладаючи її різного роду податками, або іншим словом контрибуціями. Так рішенням Раднаркому України в Херсонській губернії виконавчий комітет зобов'язав спеціальну комісію «вибивати» з буржуазії круглі суми в мільйонах рублів. Але отримати вдалося тільки кілька тисяч, а тому до середини весни 1919 року було заарештовано до 40 осіб ухилянтів тільки в Херсоні, не говорячи про інші райони Півдня. Разом з контрибуціями більшовики оголосили й мобілізацію в ополчення в тилу. Але в мобілізаційні пункти теж йшли не охоче. Зокрема, в

Миколаєві в перший день в пункти збору мобілізованих прийшло лише 45 чоловік. Це розлючувало владу, тому застосовувалися жорсткі «нагадування».

Аби скорити горде населення більшовики застосували терор, який був найжорсткішим елементом більшовицької політики. Його втіленням займався очільник ВУЧК Мартин Лацис. Його інституція мала доволі розгалужену систему, тому окремі відділи було створено і в південних районах України. Тож постійні обшуки з арештами та безпідставні розстріли за вигаданими звинуваченнями за типом «контрреволюційної діяльності», «відкритого саботажу» або ж просто за приналежність до вищих класів населення стали звичайною буденністю. «Ми нищимо буржуазний клас і на те є причини. Не шукайте в справах обвинувачених жодних доказів: повстав він проти рад зі зброєю чи голіруч. Він буржуа, а отже вже ворог». Це слова безпосередньо Лациса, який розстріляв тисячі українців, що збентежило, якщо вірити історичним джерелам, навіть В. Леніна. Вождь навіть писав М. Лацису звернення: «На Україні ЧК завдали багато шкоди, будучи створені занадто рано й випустивши в себе забагато зайвих» [23].

Як зазначав історик С. Мельгунов яскравим підтвердженням слів Вождя було ЧК в Одесі, де в складі співробітників більшість складали кримінальні особистості, які за власними міркуваннями та для своєї ж вигоди підробляли ордери для обшуків, вимагали цінності та зводили рахунки з давніми ворогами [38]. Насправді терор в політиці винайшли не більшовики, але саме вони піднесли його до рівня державного політичного методу, зробивши характерною рисою своєї політичної системи.

Оскільки більшовики вирішували продовольчі питання за рахунок України, то і Південь став не винятком. Тут також масово вивозили зерно тогочасних поміщиків. Окрім цього в південних регіонах активно

впроваджували колективне господарювання. Так в Херсонській губернії більшовики створили 250 радгоспів, а в Таврійській їх число сягнуло до 163. Створення таких господарств відбувалося примусовими методами, що тільки погіршувало настрої селянства. Тож невизначеність в земельних реформах, продрозкладка та колективізація навесні 1919 року породило 8 селянських повстань тільки в Херсонській губернії, в інших районах півдня ситуація була схожою, тому кількість повстанських утворень зростала.

Не можна не згадати й той факт, що невдоволення владою проявляли і самі червоноармійці. Зокрема, в квітні 19 року в Херсоні та Миколаєві відбулися заворушення серед солдат, так званого, батальйону «залізних». Їм вдалося роззброїти невелику частину більшовиків, але досить швидко це повстання придушили[23].

Невдоволення діями більшовиків виникали й в Миколаєві. Адже як тільки ті стали до влади, одразу ж почали діяти. Пер за все націоналізували суднобудівні заводи та промислові підприємства. Але тут більшовики не могли втримувати владу постійно. Їх плани порушували то загони Н. Григор'єва, то білоармійці. Тому для контролю над ситуацією більшовики ще біль масштабно почали застосовувати методи червоного терору до всіх незгодних. Так розстріляли відомих віце-адміралів, миколаївського градоначальника, інженерів міста, представників довоєнної влади та багатьох інших миколаївців [24].

До Олександрівська (сучасне Запоріжжя) більшовики дісталися в першій половині 1918 року. В. Ленін сам наказав направити загони червоногвардійців та моряків з Петрограду та Москви, аби встановити свою владу й в цьому південному регіоні України. З боєм це завдання все ж вдалося виконати, а отже тільки-но захопивши місто більшовики одразу ж почали впроваджувати вже знайому Півдню політику «воєнного комунізму» з обкладанням контрибуцією інтелігенції та буржуазії,

націоналізацією місцевих підприємств та подекуди не втримувались від жорстокого натиску та розправ з тими, хто явно не хотів ставати їх прихильниками. Але затриматись в Олександрівську надовго більшовикам не судилося, оскільки вже скоро місто потрапляє під окупацію військами айстро-угорців. Та Червона армія все ж повернула контроль над губернією трохи згодом – в жовтні 1920 року. Саме в роки воєнної комуністичної влади за пропозицією органів влади та звичайних працюючих громадян назву міста і було змінено на сучасну – Запоріжжя [34].

В Одесі свою політичну діяльність більшовики почали розгортати в 1920 році. Аби закріпитися першим завданням поставили знищення прихильників українського національного руху. З того моменту політичний терор став звичайним щоденним явищем для одеситів також. Досить швидко одеські в'язниці було заповнено внаслідок активної роботи Одеської губернської надзвичайної комісії.

Зростаюча економічна криза та хитка ситуація на фронтах тільки посилили червоний терор та тотальний контроль. І коли на столицю почали наступати польські та українські війська, в Одесі викрили місцеве підпілля, яке організувалося для повалення радянської влади. Через масові «контр-революційні» змови та утворення в Одесі було оголошено надзвичайний стан та здійснено перехід від рад до революційних комітетів. В травні на розгляд одеських чекістів потрапляє гучна справа підпільної організації петлюрівців[3]. Тоді більшовиками було розстріляно Георгія Тютюнника, Миколу Солчинського, Володимира Маковського, Михайла Клика та Галину Чижевську. Цим людям інкримінували планування повстання в місті та Одеському повіті проти більшовицької влади. Наприкінці весни цього року чекісти сфабрикували нові справи, аби розгорнути більш масштабну кампанію проти петлюрівців. За цією справою було заарештовано 170 осіб. В своїй

переважній більшості цими людьми були члени одеської «Просвіти» та звичайні люди, які перебували під час набігу в книгарні. До розстрілу було засуджено 63 особи, решту відправили до концтаборів або ж за щасливим збігом відпустили. Так протягом року в Одесі було розстріляно до 200 людей, а в губернії в цілому – понад 1500 [38].

Активно політика більшовиків провадилась і на кримському півострові. Згідно партійних настанов одразу після встановлення режиму було націоналізовано кредитні та банківські установи, залізницю, кримську флотилію, наявні маєтки з курортними зонами та великі промислові підприємства. У селах же, як і на решті території півдня проводили продрозкладку та «вирішували» земельні питання.

Уже на початку квітня ревкомом Сімферополя було ухвалено рішення: «обкласти всі власницькі групи, доручити комісаріату фінансів протягом двох днів подати революційному комітету відповідний проєкт. Доручити комісаріату фінансів поширити свої дії на всі місцевості Криму, звільнені від влади крайового уряду». Одразу ж на ворожі більшовикам класи населення наклали великих розмірів контрибуцію – 10 мільйонів рублів на початку, а потім ще більше. Обмежили це терміном в два тижні з доданим «надзвичайним податком». Тобто впроваджували речову повинність. Заможних людей зараховували в ряди ополчення тилу, а потім відправляли «на допомогу фронту». Процес збору контрибуції в Криму більшовики поставили під суворий контроль, аби уникнути розкрадання армійських частин та тіньових грабунків під виглядом реквізицій.

Історик М. Бунегін зазначав: «щоб розкласти село та обеззброїти куркулів, селянам всього кримського півострову наказали сплачувати податок розміром 5 мільйонів рублів». А пізніше Сімферопольська рада збільшила суму податку, тепер він становив 12 мільйонів. Аби виконати наказ владою було спрямовано в кожне село продзагони. Абсурдно, але

більшовики відбирали та вивозили майно, яке не встигли вивезти та пограбувати війська тих же Антанти, німців або ж білогвардійців».

В Криму більшовики також масово вилучали «залишки» селянського хліба. А щоб забезпечити собі повний контроль заборонили продаж хліба. Тоді продзагони провели масштабні масові хлібні реквізиції. Поряд з цим Кримпродком мав чіткий план зібрати для «потребуючого» Петрограда наступні об'єми продовольства: «риби та м'яса 29 934 пуда, сала та інших масел тваринного походження – 25 тис. пуд., овочевих консерви – 35 тис. коробок, готового компоту – 30 тис. фунтів, томату-пюре – 7 тис. пуд., повидла – 100 пуд., варення – 50 пуд, 1004 пуди ізюму та 700 пудів інжиру».

Таке справді тотальне вивезення продуктів призвів до швидкого переходу на карткову систему, встановивши норми споживання з прожитковим мінімумом продуктів на особу. Але навіть попри це більшовики продовжували вивозити продукцію. А пізніше після візиту на кримський півострів головного військового комісара було висунуто ідею вивчення всього комплексу економічних та природних багатств Криму, аби й ті вивезти до центральної Росії. Більше того, кримська радянська влада нахабно випрошувала продовольчу допомогу в Києва, а потім все одно везла все до Росії. Київ же не відмовляв Криму та надсилав зерно, борошно та цукор вагонами.

Така політика місцевому населенню зовсім не була до вподоби. Постійні реквізиції та посівні кампанії за принципом примусу швидко призвели до стихійних протестів селян. Тоді більшовики були вимушені створити Кримську надзвичайну комісію для боротьби з повстанцями. Це означало одне, тепер більшовики просто винищували всіх незгодних. Півостровом покотилася чергова хвиля червоного терору[2].

Здійснювана більшовиками політика на півдні України загалом була схожою з процесами в інших регіонах, проте мала свої особливості.

Звільнитися від гніту більшовиків Півдню вдалося як і всій Україні після відмови Леніна від комуністичного будівництва через усвідомлення катастрофічного стану економіки та перспективи масштабної війни з українським селянством в першу чергу. Тому не дивно, що у своїй праці «Про продовольчий податок» Вождь охарактеризував політику «воєнного комунізму» наступними словами: «це дурість і самогубство тієї партії, яка б спробувала її. Дурість, бо ця політика економічно неможлива, самогубством, бо партії, які пробують подібну політику зазнають неминучого краху» [12].

2.2. Наслідки реалізації політики «воєнного комунізму»

Механізм радянської машини під маркою «воєнний комунізм» спрацював насправді на свою ліквідацію. Замість того, аби підкорити собі суспільство та вивести радянську державу на новий рівень соціалізму, більшовики навпаки тільки налаштували люд проти себе та довели державу до катастрофи. Їх образ в очах звичайних пересічних громадян був ворожим та деспотичним, але це не єдина проблема...

Тепер станом на 1921 р. радянські території потерпали від зубожіння та економічного краху... Більшовицька політика в прямому сенсі просто зламала економічну систему та її складові. Особливо потерпало сільське господарство, що вилилося в продовольчу кризу, дефіцит зернового виробництва, зокрема. Таке катастрофічне та нечуване становище економіки викликало неабияке невдоволення. Ці настрої серед населення все більш зростали й таки вилились у масштабні протести, страйки, повстання у селах та заколоти серед військових.

Тепер «загрожуючи катастрофа», яку описував Великий Вождь ще на початку процесу впровадження «в. к.» стала реальністю та ще й масштабувалась. Як зазначав Ленін: «Росія в такому становищі, що її стан

найбільше схожий на стан людини, яку побили мало не до смерті» [9, 17с.60].

39 мільярдів рублів в золоті – загальна сума матеріальних збитків Росії, яких завдала народному господарству більшовицька політика. Для України число економічних втрат становило понад 12 мільярдів рублів. Обсяг виробленої промисловістю продукції також значно зменшився: для Росії – в 7 разів, для України – в 10. На межі розпаду знаходилась видобувна галузь. Значно зменшився видобуток вугілля, обсяги виплавки сталі та чавуну. Постраждало також машинобудування та низка інших галузей виробництва, адже по суті більшість підприємств було зовсім зруйновано або ж частково, а ті, яким вдалося вціліти не мали змоги запустити роботу, оскільки не були забезпечені а ні матеріалами чи сировиною, а ні паливом. Радянський рубль швидко знецінився, а значить і вся фінансова система зазнала розладу. В слід за нею погіршився і матеріальний стан населення. Тому для забезпечення в межах норми більшовики й запровадили карткову систему. Але і з цим проблем вистачало.

Та реальність була ще більш жахливою. Через експеримент воєнних комуністів, Громадянську війну, економічну кризу, терор та репресії радянська держава втратила значну частину свого найголовнішого багатства – населення. В тилу й на фронтах загинуло за різними історичними даними до 8 млн людей. Помирали змученими від терору, епідемій, голоду та війни. Через це та інші соціально-економічні процеси значно зменшилась чисельність класу робітників, та більшовики вдавалися до трудової мобілізації.

Поки радянська влада намагалась ліквідувати ринки та націоналізувати приватні підприємства, не помітила як знищила професійних підприємців, фінансистів, комерсантів і цей перелік ще довго можна продовжувати. Тоді вимушено емігрували або були вбитими

більше 100 тисяч підприємців[9]. Окрім цього, через не співпадіння з ідеологічним мисленням більшовиків з країни гнали інтелігенцію, в більшості вчених [9]. Та це лише найбільш очевидні наслідки, окрім них було купа інших моментів.

Поряд з цим землі Південної Росії та українські опинилися в умовах серйозної посухи. В сукупності ці фактори призвели до голоду, який тривав впродовж 1921 - 1922 років. Тоді від голодної смерті помирали сотнями щодня. Для України це перший в її історії голод таких масштабів. Не стільки природній фактор став його причиною, стільки жорстока грабіжницька політична модель більшовиків, які розглядали українські землі, як джерело сировини, бо те мало б надовго забезпечувати «диктатуру пролетаріату» продовольством.

Південь України був для Леніна особливо привабливим. Так, наприкінці весни 1921 року він писав: «Урожай на півдні чудовий, тому питання життя та смерті – зібрати з України до 300 пудів хліба». Запровадженою продрозверсткою та своїм червоним терором більшовики фактично повністю виснажили запаси України та все одно не зупинялися, навіть в голод. Його масштаби на південній Україні більшовики попри все приховували й називали це нічим іншим, як просто «продовольчими труднощами».

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України рівень втрат серед українського населення тоді сягнув до майже мільйона осіб. Ще більш трагічним є той факт, що 40 % від цього числа становили діти [28].

Публіцист та громадський діяч В. Г. Короленко про результати та наслідки радянського експерименту під назвою «воєнний комунізм» в листі до Луначарського, який на той час був наркомом освіти, сказав наступне: «Ви перемогли капітал, і він лежить тепер біля ваших ніг, спотворений і розбитий. Ви не помітили тільки що, вбивши його, вбили

також виробництво. Радіючи своїми перемогами над деніківцями, над Колчаком, над Юденичем і поляками, ви не помітили, що потерпіли повну поразку на значно ширшому і важливішому фронті. Ви знищили буржуазну промисловість, нічого не створивши замість, і ваша комуна – це величезний паразит, що харчується від цього трупа» [9]. Власне кажучи, ці слова підтвердили та якомога точніше дали оцінку наслідкам політики більшовиків періоду 1917-1921 років.

2.3. Воєнний комунізм: паралелі та виклики сучасності

Історія за своєю природою є циклічною і людство весь час в цьому переконується. «Воєнний комунізм» не є винятковим історичним явищем в цьому плані. Адже через стільки років Росія знову робить спроби захопити та підкорити собі Україну, зокрема, її Південь такими нищими методами. І тут занадто багато співпадінь. Свідками цих подій тепер вже стали і ми самі, а отже можемо об'єктивно аналізувати і те, що бачили на власні очі на тимчасово окупованих Росією територіях, і те, що спостерігаємо в засобах масової інформації, щоденні поточні події.

Так, варто визнати, що зараз політика Кремля має не ті передумови, що «воєнний комунізм», але низка політичних та суспільно-економічних рис, принципи методик та дій схожі. З цим погоджується багато сучасних істориків, науковців, митців, філософів та політичних діячів. Один з них білоруський опозиційний політик Олексій Янукевич, який вважає, що «радянська комуністична спадщина, перш за все, 1917 – 1921 років, має прямий вплив на Росію і сьогодні, а значить серйозна загроза з боку російського імперіалізму існує для всього світу...» [29]. Він зауважує, головною небезпекою є те, що росіяни усвідомлено це підтримують. Тотожність сучасності з роками «воєнного комунізму» бачить і в ідеях Кремля, і в людях.

А ось філософ Володимир Подгол зазначає, що проводити паралелі в цьому питанні можна безкінечно, адже за своєю суттю «сучасна російська політика – цета ж сама диктатура, яка збереглася й до нині. Тільки відкинули оболонку у вигляді комуністичних партій з багатомільйонним членством» [29] В Росії, справді досі існують комуністичні партії й цікаво, щ чотири з них в парламенті Росії якраз і підтримали «знищення державності України в будь-якій її формі – політичній, культурній, історичній чи просто ідеологічній». Так, партія Комуністів РФ та «Справедлива Росія» очолили російську кампанію контролю над Донеччиною та Луганщиною протягом останніх років окупації, підтримуючи всі накази кремлівського керманіча[30].

Отже, тепер замість Володимира Леніна, чиї пам'ятники відновлюють окупанти, маємо російського диктатора Володимира Путіна, який віддає такі ж злочинні накази щодо дій його підлеглих та армії на українських територіях із застосуванням старих, але напевно традиційних для росіян жорстких методів. Зокрема, як і в часи «червоного терору» російські солдати щойно зайшли на територію Херсонщини, одразу ж оголосили себе рятівниками та спробували встановити контроль за допомогою своїх, ще задовго підкуплених представників на місцях. Приклад – херсонський псевдо губернатор В. Сальдо або ж так званий рупор К. Стремоусов.

Далі, як і червона армія більшовиків російські окупанти 21 століття, як і колись їхні попередники, в перші ж дні окупації почали розграбовувати заможні будинки, магазини, підприємства та їх склади, вивозити культурні артефакти, цінні експонати з місцевих музеїв та галерей. Прикладів можна навести ще дуже багато. Зокрема, крадуть навіть медичне обладнання з лікарень Херсонщини та навчальне обладнання із Запорізької АЕС. [32]

Наступна риса, яка вже 100 % ідентична «воєнному комунізму» - націоналізація промислових об'єктів та малого й великого бізнесу. На Херсонщині росіяни одразу ж поставили власників підприємств перед фактом, а хто не погоджувався, підпали під «виховні процеси» на підвальні приміщення або ж мали добу на виїзд з територій, це в кращому випадку. Якщо ж люди свою незгоду підкріпляли яскраво вираженою проукраїнською позицією, то в більшості випадків їх або везли в невідомому напрямку до полону, або ж розправлялись з ними. Херсонський суднобудівний завод до прикладу в місяці окупації був одним з таких привласнених підприємств.

А ось в окупованому Мелітополі росіяни модернізували комуністичні воєнні методи. За інформацією мера Івана Федорова, коли окупанти зустрілися з невдоволеним населенням, пішли іншим шляхом: «Тепер вони намагаються, так би мовити, «легалізувати» майновий поділ. Для цього створили спеціальну комісію, яка намагається взяти під електронний облік всі українські підприємства у місті та просто повідомляє людям про нових власників»[31].

До всього цього варто додати, що на всіх захоплених територіях росіяни проводять постійні рейди з метою викриття незгодних або ж партизанщини. Тобто тактика більшовиків проти мирного населення, яку вони використовували ще понад 100 років тому не дуже відмінна від тої, яку путінська Росія застосовує в Україні з весни 2022 року, коли чітко усвідомили провальність свого плану п'ятиденки із захопленням цілої країни, як і тоді в минулому. Паралель – слова командувача більшовицьких військ Антонова-Овсієнка під час атаки 1919 року: «Ми повинні окупувати Україну. І зробити це швидко» [4]. Тобто як тільки російська влада зрозуміла, що її армії не вдасться знищити український опір та взяти найбільші міста в найкоротший термін, і що їх тут зовсім не раді бачити, було вирішено натомість стирати інфраструктуру цивільного

значення та вбивати мирне населення. Більше того, і тоді в 1918 році і зараз російське керівництво знає, що анексувало українські землі тільки завдяки військовим маніпуляціям.

Не можна не провести паралель і щодо знищення валюти та в якійсь мірі виведення грошей з обігу. Зараз це обумовлено обставинами. До прикладу на окупованій Луганщині через паралізовану війною та окупантськими діями банківську систему, готівка зникає з обігу, проте інспекції діють. А натомість росіяни привозять гуманітарні вантажі та влаштовують продовольчий розподіл. Якщо кошти і є, то скоріше електронні [10].

Якщо ж згадати про продрозподіл з масовим вилученням зерна та хліба, то він теж має свої відголоски. Адже зернові запаси та свіжі врожаї Херсонщини й Запоріжжя з самого початку повномасштабного вторгнення окупанти вивозять до Сирії, Ірану, а також до Сибіру та в інші віддалені регіони РФ, використовуючи інфраструктуру наявних на півдні портів. Аграрії захоплених територій змушені здавати зерно за фіксованою ціною. Таку умову ворог виставив, аби уникнути загострень в настроях місцевого населення та зімітувати ринкові відносини[32]. Зважаючи на те, що в окупованих регіонах наразі фермери не мають стільки можливостей для відновлення запасів через бойові дії, замінування полів та інші фактори, дії окупантів можуть повторити трагічний голодний досвід.

Тему «воєнного комунізму» та його відголосків особливо актуальною стала, безпосередньо, з моменту повномасштабного вторгнення, а тому представники українського культурного осередку, історики та діячі мистецтв не залишаються осторонь. Так, зокрема, команда Архіву національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті створили виставку під назвою «Комунізм = Рашизм», в якій провели паралелі між воєнними злочинами більшовизму

та расизму вже 21 сторіччя. Цією роботою вони довели, що мотиви та методи росіян абсолютно ідентичні: розстріли, пограбування, виселення, депортації, фільтрації та полон в таборах колоній. На 8 стендах розмістили архівні свідчення про репресованих українських громадян в 20 столітті та напроти – про злочини сучасної армії РФ[5].

Тож, Росія поставила перед Україною та й цілим світом не один виклик. Адже, окрім того, що ми маємо здолати Росію з її жагою територіальної наживи, яка тільки збільшується, та власного забезпечення за рахунок української держави, маємо ще й виклик в боротьбі з привидами «воєнного комунізму», який навіть крізь сторіччя продовжує свою присутність в житті українців.

ВИСНОВКИ

Отже, політика «воєнного комунізму» хоча й не має єдиного загальноприйнятого трактування її сенсовий стрижень залишається одним і тим же – це здійснювана більшовиками в період з 1917 до 1921 років політика, яка базувалась на соціально-економічних перетвореннях в Росії й підвладних на той час їй територіях, зокрема в Україні, та яка здійснювалась за допомогою тоталітарних жорстоких методів задля втримання тотального контролю над народом та політичною ситуацією.

Через різкі дії більшовицької влади та її повну некомпетентність вже в листопаді 1917 року російська економічна система опинилась в патовій ситуації. Зростання цін та низка кризових явищ з продовольствами, сировиною, паливом, зброєю, транспортом, тощо мали деструктивний вплив на ринкову систему в умовах адміністративного обмеження в найважливіших сегментах ринку та сфери фінансів. А невміння царської влади спрямовувати державну економіку в правильне русло тими ж ринковими засобами та необізнаність у внутрішніх ринкових процесах стали головною передумовою економічного фіаско Росії та допущення до керма радянської машини більшовиків. Останні ж без жодних зусиль отримали від попередників готові економічні форми та напрацьовані управлінські методи, але скористалися ними зовсім невміло.

«Воєнний комунізм» був єдиним способом, на думку більшовиків, побудувати омріяний соціалізм, але ця диктаторська політика змогла тільки загнати тогочасну радянську державу в глухий кут не лише в плані економічному. Адже посилилися й політичні міжусобиці між звичайними

членами комуністичних партій та їх елітною верствою. Все це створило підґрунтя для натягнутих взаємовідносин між радянською владою та всіма іншими соціальними прошарками населення.

Так, політика «воєнного комунізму» допомогла більшовикам втримати на ходу велику радянську машину зі всіма її механізмами в умовах інтервенції та тяжкої Громадянської війни, але при цьому в своєму підсумку призвела Радянську державу та її суспільство до глибокої кризи, а отже не довела своєї життєздатності та стійкості.

Особливо важливим та потрібним регіоном для Росії був саме український південь. Здійснювана тут більшовиками політика загалом була схожою з процесами в інших регіонах, проте мала свої особливості. Зокрема, на Півдні більшовики були більш жорстокими та безпринципними, грабували немислимо, оскільки вважали ці території багатими на природні ресурси та користувались їх вигідною географією. Тоді на Херсонщині, Миколаївщині, Одещині та частково в Запоріжжі та Дніпрі більшовики, як і зараз нарobili чимало біди населенню, згубили життя ні в чому не винних людей, які просто мали власну позицію та думку та знищили індустріальну та економічну основу, націоналізуючи власність.

Видихнути з полегшенням Півдню вдалося як і всій Україні після відмови Леніна від комуністичного будівництва через усвідомлення катастрофічного стану економіки та перспективи масштабної війни з українським селянством в першу чергу. Крах «воєнного комунізму» та всю серйозність наслідків визнавав і сам Вождь. Через більшовицький експеримент, інтервенцію, економічну кризу, терор та репресії радянська держава втратила значну частину свого найголовнішого багатства – населення. В тилу й на фронтах загинуло за різними історичними даними до 8 млн людей. Помирали змученими від терору, епідемій, голоду та війни.

І хоча минуло вже більше ста років, апетити, методи та ідеологія Росії не змінилась до нині. Знову об'єктом її бажань є Південь української держави зі всіма його ресурсами. Тож, Росія поставила перед Україною та й цілим світом не один виклик. Окрім того, що ми маємо здолати її саму, її жагу до територіальної наживи, яка тільки збільшується, та власного забезпечення за рахунок України, маємо ще й виклик в боротьбі з приви́дом «воєнного комунізму», який навіть крізь сторіччя продовжує свою присутність в житті українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережинський В. Г. Нариси воєнної історії України початку ХХ сторіччя / В. Г. Бережинський // Н.-д. центр гуманітар. проблем Збройн. Сил України [та ін.]. Київ, – 2003. – 199, С. 126–134.
2. Бикова Т. Б. "Червоний терор" в Криму (1917–1921 рр.) / Т. Бикова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідом. зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т 615 історії України. – Київ, 2001. – Вип. 5. – С. 3–41.
3. Боган С. М. Повстанський рух в Одеській губернії у 1920–1923 роках : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / С. М. Боган ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2004. – 20 с.
4. Величенко С. Російське вторгнення в минулому і тепер: історія, яка навряд чи повториться. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/rosiiske-vtorhnennia-v-mynulomu-i-teper-istoriia-iaka-navriad-chy-povtorytsia>
5. Виставка «Комунізм = Рашизм» команди Архіву національної пам'яті. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-komunizm-rashyzm>
6. Галушко К.Ю. ДОКТРИНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ. [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій. Інститут історії України. Київ, 2019. [Електронний ресурс]– Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=2.15.1\(http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10](http://www.history.org.ua/?termin=2.15.1(http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10)

&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=2.15.%201.

7. Грабують окуповані території. Росіяни почали вивозити обладнання із Запорізької АЕС. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.ukr.net/news/details/main/96232907.html>

8. Де живе комунізм? Редакція Британської енциклопедії. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.britannica.com/question/Which-countries-are-communist>

9. Дерев'янкін Т. І. ЕКОНОМІКА РОСІЇ ТА УКРАЇНИ В ХХ столітті: руйнівні та відбудовчі процеси в 1918-1928 рр. / Т. І. Дерев'янкін. – 111-120 ст.

10. Іванов П.М.Луганск. Военный коммунизм «на левом ухе». [Електронний ресурс]– Режим доступу:<https://www.radiosvoboda.org/a/26869206.html>

11. Комінізм від Карла Маркса до Йосипа Сталіна. [Електронний ресурс]– Режим доступу:<https://europe.unc.edu/iron-curtain/history/communism-karl-marx-to-joseph-stalin/>

12. Кульчицький С.В. "ВОЄННИЙ КОМУНІЗМ" // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. - 688 с.[Електронний ресурс]– Режим доступу:http://www.history.org.ua/?termin=Voiennyj_komunizm

13. Кравченко І.Н. Радянська політична система в період1917-1921 рр.// Відчизняна історіографія. – 2004 р.

14. Котляр М. С., Кульчицький С. М. Воєнний комунізм - Довідник з історії України. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://uahistory.co/book/dovidnik2/349.html>

15. Коломієць А.Г. Державні фінанси і спроби і спроби формування мобілізаційної економіки в Росії в умовах Першої світової. – 2006 р.
16. Кузнець В.М. Воєнний комунізм як тип соціально-економічної трансформації/ В.М. Кузнець// Журнал Транспорт, бізнес, економіка Росії. – 2010 р.
17. Кульчицький С. В. Комуністична доктрина і спробиїїреалізації в Україні у 1919 - 1920 рр. (до питання про так званий «воєннийкомунізм»). Київ, –1992 р.
18. Леллан Девід Мак, Юркова О.В. КОМУНІЗМ, як термін // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій. ІнститутісторіїУкраїни. –К.: В-во "Наукова думка",–2007. –528 с.[Електронний ресурс]– Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Komunizm> (останній перегляд: 03.03.2024)
19. М. І. Михальченко. Комунізм // Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,–2023 р.
20. Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К. : Либідь,–1997. –464 с.
21. Мурав'єва Л.А. Воєнний комунізм: теорія та практика. жунал Сторінки історії, с. 52-60, 2011 р.
22. О. С. Мироненко . Воєннийкомунізм // Політичнаенциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентськевидавництво,–2011. — 808 с.
23. Моє місто - Херсон. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mycity.kherson.ua/journal/konstanty11/stanovlen.html>.
24. Миколаїв. 1919 рік. Державний Архів Миколаївської області.[Електронний ресурс]– Режим доступу:

<https://mk.archives.gov.ua/component/content/article/11-docvist/1005-public-gallery-1919.html>

25. Ситник О.М. Українсько більшовицьке ідеологічне протистояння періоду громадянської війни // «Наука. Релігія. Суспільство». – 2010 р. – с. 135-139.

26. Пол Крейг Робертс “WarCommunism”. – 2017 р. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.cambridge.org/core/journals/slavic-review/article/war-communism-a-reexamination/5D4B7EC476B213C3422F4DCC9333E82F>

27. Поплавський О. О. Репресії і терор як основа більшовицької влади в новостворених Радянських республіках Півдня України на початку 1918 р. : [ДонецькоКриворізька, Одеська радянські республіки, Республіка Тавриди] / О. О. Поплавський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 33. – С. 80–86.

28. «Питання життя і смерті – зібрати хліб з України»: УІНП презентував історичний ролик до 100-річчя масового голоду 1921-23 років.[Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pytannya-zhyttya-i-smerti-zibraty-hlib-z-ukrayiny-uinp-prezentuvav-istorychnyy-rolyk-do-100-richchya-masovogo-golodu-1921-23-rokiv>

29. Радянський комунізм у вигляді «русского мира». [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26670794.html>

30. Російська опозиція. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/russia-opposition-communist-just-russia-support-ukraine-war/>

31. Росіяни грабують і далі. [Електронний ресурс]– Режим доступу: https://censor.net/ua/news/3466091/rosiyany_prodivjuyut_grabuvaty_naselen_nya_tymchasovo_okupovanyh_terytoriyi_fedorov

32. Росіяни вивозять зерно з Херсонщини: наслідки для регіону, бізнесу й місцевих мешканців. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.ukr.net/news/details/kherson/91199178.html>

33. TonyCliff: Lenin 3 - RevolutionBesieged (7. WarCommunism). [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1978/lenin3/ch07.html>

34. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл.. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Zaporizhzhya>

(http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Zaporizhzhya) (останній перегляд: 22.03.2024)

35. Юрійчук Є. П. Становлення і характер радянської влади в Україні: історико-правові аспекти (1917—1922 рр.). –К., 1998.

36. History and Background of Communism. Режим доступу: <https://cs.stanford.edu/people/eroberts/cs181/projects/2007-08/communism-computing-china/>

37. 1918 – декрет про червоний терор. Український Інститут Національної Пам'яті [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/5/1918-dekret-pro-chervonyy-teror>

38. 1920, 15 червня – більшовики розстріляли в Одесі 63 людини в рамках політичного терору.[Електронний ресурс]– Режим доступу:

<https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/cherven/15/1920-15-chervnya-bilshovyky-rozstrilyaly-v-odesi-63-lyudyny-za-proukrayinsku-pozyciyu>

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я,

учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

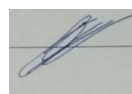
– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
- поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
- не брати участів будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

__14.04.2024__
(дата)

(підпис)

__Клименко_Єгор__
(ім'я, прізвище)